

UOT: 821.512.162(091)

Kamil Adışirinov*

**XX ƏSRİN 30-90-cı İLLƏRİNDƏ ŞƏKİ
ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ SATİRİK-REALİST NƏSR
(“Səbuhi” ədəbi məclisinin üzvlərinin yaradıcılığı əsasında)**

Xülasə

Məqalədə realist satirik nəsrin tarixi inkişafı öz əksini tapmışdır. Müəllif XX əsrin 30-90-cı illərində Şəkiddə yaşayıb-yaratmış Lütfəli Həsənov, Məmmədiyyə Süleymanlı, Ələşraf Şayan, Tofik Qaffarov və Telman Həmidlinin nəsr əsərlərini satirik-realist istiqamətdə təhlil etmişdir.

Ədəbi obrazların təhlili vasitəsilə yazıçıların ideyaları və mövzunun məqsədi aydınlaşdırılır. Satirik nəsrə yazıb-yaratmış yazıçıların sənətkarlığı qiymətləndirilir.

Açar sözlər: satira, hekayə, satirik tip, felyeton, ədəbi mühit, satirik-realist nəsr

**SATIRICAL-REALISTIC PROSE IN SHAKI LITERARY
ENVIRONMENT IN 30-90s OF THE XX CENTURY
(based on members' creativity of “Sabuhi” literary assemble)**

Summary

The article “Satirical-realistic prose in Shaki literary environment in 30-90s of the XX century” by Kamil Adishirinov follows the development history of satirical-realistic prose. The author analyzed the directions of the satirical-realistic prose in the literary environment on the basis of creative examples of Lutfali Hasanov, Mammadiya Suleymanli, Alashraf Mammadov (Shayan), Tofik Gaffarov and Telman Hamidli, who wrote and created in Shaki in the 30-90s of XX century.

Creative writers' skill is valued with the help of the analyzed examples in the area of satirical prose.

Key words: : satire, story, satire type, topical satire, literary environment, satirical-realistic prose

**РЕАЛИСТИЧЕСКАЯ САТИРИЧЕСКАЯ ПРОЗА В 30-90-е
ГОДЫ XX ВЕКА В ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЕ ШЕКИ
(на основе творчества членов литературного кружка «Сабухи»)**

Резюме

В статье прослеживается историческое развитие реалистической сатирической прозы. Автор проанализировал направления сатирико-реалистической прозы в литературной среде на основе примеров из творчества Люtfали Гасанова, Маммадия Сулейманлы, Алиашрафа Шаяна, Тофика Кафарова и Тельмана Гамидли, которые жили и творили в Шеки в 30-90-х годах XX века.

При помощи проанализированных художественных образцов раскрываются цели тем и идеи писателей, пишущих и творивших в области сатирической прозы, оценивается их мастерство.

Ключевые слова: сатира, рассказ, сатирический тип, фельетон, литературная среда, сатирическая реалистическая проза

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: kamil.adisirinov@mail.ru

Giriş. XX əsrdə bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatında olduğu kimi, milli ədəbiyyatımızın inkişafı və formalaşması üçün mühüm amil olan ayrı-ayrı bölgələrdə də satiraya meyil poeziyada olduğu kimi, nəsrə də özünü göstərməkdə idi. Bədii yaradıcılığın bu sahəsi Şəki ədəbi mühitində özünü daha çox hekayə, felyeton janrında göstərmişdir. Bədii nəsrin bu kiçik forması Şəki ədəbi mühitinin Lütfəli Həsənov, Məmmədiyyə Süleymanlı, Ələşrəf Məmmədov (Şayan), Tofiq Qaffarov, Telman Həmidli və digər yazarlarının yaradıcılığında özünə yer almışdı.

Ədəbi mühitin görkəmli nümayəndəsi olmuş Lütfəli Həsənovun satirik məzmunlu hekayələri daha çox “Şəki fəhləsi” qəzetinin səhifələrində dərc olunmuşdu. Onun “Narahat adam”, “Ailə qurmaq məsələsi”, “İdarədə və evdə”, “Səhvini anladı”, “Sual”, “İstək”, “Yeni müdir”, “Qiyətlər və sifətlər”, “Göz ağrısı”, “Canfəşanlıq”, “Xahiş”, “Müdir müavini”, “Onu kim öldürdü?” və s. hekayələri satirik məzmunludur.

“Narahat adam” [1] hekayəsində yazıçı rəis Ələmdarovun şəxsinə özündən razı, hikkəli bir məmur surəti yaratmışdır. Zəhmətkeşlərin rifahına laqeyd münasibət bəsləyən bu tip Şəki Mənzil İstismar İdarəsinə rəhbərlik edir. Ələmdarov qəbuluna gələn adamları laqeyd qarşılayır, onların vəcib həll olunması məsələlərini aylarla uzadır. Hekayədə müəllif kiçik süjet xətti ilə Ələmdarovun yaltaq simasını aşağıdakı kimi oxucusuna təqdim edir. Ələmdarov qəbuluna gələn adamın kimliyini bilməyərək onu qəbuluna buraxmır, gələn “narahat adam”ın nazir olduğunu bildikdə isə müəllifin təsviri kimi: “Ələmdarov çevrilib stol arxasına keçdi və oradan onu görmək istəyən narahat adamın üstünə atılmaq istəyirdi ki, birdən nə oldusa qulaqları aşağı sallanmış dovşana döndü. Gələn nazir idi. Ələmdarov onun qaşısında müti qula döndü” [1].

Müəllif bu surət vasitəsi ilə zəmanəsi üçün səciyyəvi olan idarə müdirlərinin özbaşınalığını, rüşvətخور və yaltaqlığını çox qabarıq şəkildə oxucuların nəzərinə çatdırmışdır.

Ədibin “Müdir müavini” [2] hekayəsində də süjet oxşarlığı diqqəti cəlb edir. O, Baləmmədov surəti ilə 50-60-cı illərdəki ticarət və ticarətdəkilərin harın həyatını müasir oxucuya çatdırır. Müəllif Baləmmədovu bir müavin kimi “səmimiliyi”, “mehribanlığı”, “sədaqəti” və “qayğıkeşliyi” ilə başqalarından qabarıq verir. Baləmmədov bu xüsusiyyətlərinə görə irəli çəkilir. Rayon İcraiyə Komitəsinin rəhbərliyi onu ticarət müəssisəsinə müdir qoymaq təklifini irəli sürür və Baləmmədov müdir təyin edilir. Lakin Baləmmədov müdir tikəsini uda bilmir. Yumşaq kreslo, xidmətində olan “Pobeda”, arvadının istəkləri onun beynini dumanlandırır. O, səlahiyyətlərini aşaraq özünə yeni təyin edilmiş müavinini düzgünlüyünə görə işdən çıxarır. Bu “işdən çıxarıma” əməliyyatı Baləmmədovun faciəsinin özülünü qoyur. İdarəyə gəlmiş yoxlama komissiyası Baləmmədovu işdən azad edir: “Təmtəraqlı kabinet də, arvadının çox sevdiyi “Pobeda” da, müdir kabinetinin əzəmətli açarları da Baləmmədovun əlindən çıxır” [2].

Yazıcının satirik nəsrində “Xahiş” [3] hekayəsi də diqqətçəkicidir. Hekayədə tənqid hədəfi idarə rəisi Qolayzadədir. Müəllif bu tipin portretini rəngarəng boyalarla yaradaraq yazır: “Səftəralı rəis kabinetinin meşinli qapısını qorxa-qorxa aralayıb içəri boylananda tosqun sifətli, peysəri yoğun, mərtəbə buxaqlı Qolayzadə özünü elə dartıb oturmuşdu ki, uzaqdan baxanlar onu boğazında sümük qalmış hacıleylək quşuna bənzədə bilirdi” [3]. Bu təsvir Qolayzadənin kimliyini, şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək üçün oxucuya kifayət edir. Səftəralı kimi miskin adamlar ona qol-qanad verib, harın həyat sürməsinə şərait yaradırlar. Lütfəli Həsənov Qolayzadənin Səftəralı ilə mükəliməsini yüksək sənətkarlıqla verir. Bu mükəlimənin bir tərəfində özündənrazı amir məmur, digər tərəfində isə qorxaq, miskin, özünün və balalarının yemədiyi təamları dəbdəbəli süfrəyə düzüb, Qolayzadə kimi adamlara yedirtmək üçün onu evinə qonaq dəvət etmək üçün yalvaran yaltaq bir insan durur.

Lütfəli Həsənovun cəmiyyətin çatışmazlıqlarına qarşı satirik gülüşü bitib-tükənməzdir. Onun satira işığında yaşadığı cəmiyyətin bütün təbəqələri özünəməxsusluğu ilə əks edilib.

XX əsrin 30-90-cı illərində Şəki ədəbi mühitində satirik realist nəsrin tanınmış təmsilçilərindən biri Məmmədiyyə Süleymanlı olmuşdur. Hələ gəncliyində Hüseyn Cavid kimi böyük məfkurə sahibindən ədəbi təhsil alan yazıçı, həyatda olduğu kimi, sənətində də qorxmazlıq nümayiş etdirmişdir. 40-cı illərdə kolxoz quruculuğunun cəmiyyətin təsərrüfat həyatında yenicə özünü göstərdiyi

bir vaxtda, kolxoz sisteminə rəhbərlik edən rüsvətxor, karyeraçı kolxoz sədrilərini tənqid və ifşa etmək böyük cəsarət tələb edirdi. Heç bir hədə və təqiblərdən çəkinməyən M.Süleymanlı “Cəzalandılar” [4] hekayəsinin baş mənfı qəhrəmanı Əlimov surəti ilə onların simasını ümumiləşdirə bilmişdir. Əlimov qardaşı Hüseyınqulunu və qaynı Qəşəmi lazımi vəzifələrdə əyləşdirərək kolxoz əmlakını dağdır, Murad kimi namuslu kolxozçuların əməyinə xor baxır. Lakin bir məsələni unuda bilmərik ki, M.Süleymanlının tənqidi məzmunlu satirik hekayələrinin sonunda ədalət, haqq qalib gəlir, cinayətkarlar, əliəyriilər öz cəzalarına çatırlar. Sovet dövlətinin zamanı üçün humanist qanunları bu ünsürləri cinayət məsuliyyətinə cəlb edir.

“Direktor Daşdəmirov” [5] hekayəsinin qəhrəmanı Daşdəmirov Əlimovdan daha irəli gedib. O, rayon MTS-nin (Maşın Traktor Stansiyası) direktorudur. Daşdəmirov savadsız, qabiliyyətsiz bir adamdır. Lakin o, savadsız ola-ola savadlı, öz ixtisasını gözəl bilən aqronom Cəfərov, Maşın Traktor Stansiyasının (MTS) siyasi işlərinə rəhbərlik edən Qocayev kimi ağıllı adamlara göstəriş verib, onları hər addımbaşı təhqir edir. İlk baxışdan oxucu hiss edir ki, Daşdəmirov mühitinin layiqli “meyvəsi”dir. O, idarəçilikdə heç kəslə hesablaşmır, mənəm-mənəmlik onu daim müşayiət edir. Daşdəmirov MTS direktoru olmasına baxmayaraq, kolxozların heç birini tanımır. O, ünvanına söylənmiş haqlı iradları özünə qazılmış quyu kimi qiymətləndirir. Əsərin sonunda Daşdəmirov öz əməllərinin qurbanı olaraq məsuliyyətə cəlb edilir.

Məlumdur ki, müşahidə və müşahidəçilik bədii istedadın ayrılmaz hissəsidir. Ədibin kiçikhəcmli felyetonlarında həyatı dərinədən müşahidə etmək və duymaq qabiliyyəti açıq şəkildə özünü göstərmişdir. Elə buna görə idi ki, dövrün ən məşhur satirik nəşri olan “Kirpi” jurnalı 50-60-cı illərdə M.Süleymanlının felyetonlarına öz səhifələrində yer vermişdi. Ədibin yaddaqalan tiplər qalereyasına daxil olan surətlərdən biri “Yarımqıq Həmid” [6] felyetonunun baş qəhrəmanı Nuxa 5 nömrəli Tikintiquraşdırma İdarəsinin rəisi Həmid Məcidovdur. O, özünə “Yarımqıq” ləqəbini qazanmışdır. Onun bu ləqəbi necə qazanmasını felyetonun oxuyuruq: “Düzünə qalsa, bu ad Həmidə çox yaraşır. Onun rəis olduğu tikinti idarəsi beş ildir ki, Nuxa şəhər mexanizasiya məktəbini tikir. Hər ilin əvvəlində Həmid iclaslarda söz verib and içir ki, bina bu il tikilib istifadəyə veriləcək. İl qurtaranda isə yenə də həmin bina yarımqıq qalır. Elə Həmidə verilən “Yarımqıq” ləqəbi də buradan əmələ gəlmişdir” [6, s.5].

Əsərdə müəllifin yaşadığı siyasi mühitə tənqidi münasibəti Şəhər Partiya Komitəsinin ikinci katibi Fərrux İsmayılovun dili ilə açıqlanır: “Əlbəttə, nuxalılar Həmidə düzgün ləqəb vermirlər. Həmid harada yarımqıq və harada bütöv iş görməyi bilən adamdır. Məs: mənim evimi on günün içində əməlli-başlı təmir elətdirdi. Həyatımə məhəccər çəkirdi. Heç yarımqıq qoymadı. İndi, görün, mənim kimi Nuxada nə qədər məsul işçi var. Hərəsinin evinə bir taxta vuranda Həmid elə yarımqıq olar da...” [6, s.5].

Felyetonda müəllif Həmidin təkcə tikinti işlərində deyil, məişətdə də yarımqıq olduğunu göstərir. O, çoxarvadlılıq ideyabazlarındanır.

Ədibin “Dərsi-üsuli-cədid”, “Bəs bu cinayət deyil?” adlı felyetonlarında da cəmiyyətdəki yaramazlıqlar tənqid atəşinə tutulmuşdur.

M.Süleymanlının qələmində fırldaqçı, yalançı ara həkimlərinin tənqidinə də yer verilmişdir. Onun “Köhnə dələduzun təzə nömrələri” adlı felyetonunda zamanına görə mahir fırldaqçı mamaça Mina Cabbarova tənqid edilmişdi. Yazıçı realist təsvir yolu ilə gedərək Mina Cabbarova kimi adamların cəmiyyəti ictimai fəlakətə sürüklədiyini göstərmişdi. M.Süleymanlının “Subaylıq mərzəzi” felyetonunda isə çoxarvadlılıq mərzəzinə tutulanlar Zahid Cəlilovun şəxsində kəskin tənqid atəşinə tutulmuşlar.

30-90-cı illərdə satirik-realist nəsrin təmsilçilərindən biri müəllim-yazıçı Ələşraf Şayan olmuşdur. Yazıcının arxivində onun şeirləri ilə yanaşı, hekayə, oçerk kimi müxtəlif həyatı mövzulara həsr edilmiş nəsr nümunələri də diqqəti cəlb edir.

Ə.Şayanın “Möhtərəm xalanın təbrikləri” [7] hekayəsində satirik gülüş daha qabarıq, irəli sürdüüyü ideya daha dərin və həyatidir. Hekayədə müəllif saf, vicdanlı həyat sürməyə çalışan insanlarla,

harın, başqasının hesabına firavan ömür sürmək istəyən insanların canlı surətini yaratmışdır. Hekayənin baş qəhrəmanı İsrafil uşaqlıqdan yetimliyən acısını dadıb, xalasının himayəsində böyümüş bir şəxsdir. O, öz halal zəhməti hesabına ailəsini dolandırır. Sadə əməyi hər şeydən üstün tutan bu gənc, hətta yüksək vəzifəyə namizəd görülsə belə getmir. İsrafilin rayonda yaşayan xalası Möhtərəm sevinc və fərəh hissi ilə günlərin bir günü onlara qonaq gəlir. Xalanın gəlişi məqsədlidir. Oxucu əvvəl onun İsrafilə olan münasibətinin səbəbini birbaşa anlaya bilmir. Möhtərəm xalanın təbrikinin əsası və onun təbəssümlərinin saxta olması onun “Kommunist” qəzetinin səhifələrindən oxuduğu: “İsrafil Məmməd oğlu İsrafilov yoldaş Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi seçilmişdir” [7, s.137] cümləsinin onun bacısı oğlu İsrafilə deyil, başqa şəxsə aid olduğu bilindikdən sonra üzə çıxır. Bacısı oğluga bir ay müddətinə qalmağa gələn xala, həmin gün qatarla geri qayıdır.

Müəllif bu qadının şəxsində qohumbazlıq yolu ilə vəzifə əldə edən, şöhrət düşkünlüyünə aludə olan insanların ümumiləşdirilmiş surətini yaratmışdır. Hekayə “Şəki fəhləsi” qəzetinin 1970-ci il 11-13 avqust saylarında dərc edilmişdir [8; 9].

Real həyat hadisələrinin bədii təsviri, cəmiyyətin ayrı-ayrı təbəqələrinə olan münasibət, sadə insanların taleyi, yığcamlıq Şəki ədəbi mühitinin tanınmış satirik qələm sahiblərindən olan Tofiq Qaffarovun bədii nəsrinin əsas xüsusiyyətlərindəndir. Onun realist-satirik nəsrində “Zəlil” [10; 11], “Qapaz” [10; 12], “Qabıq, yaxud beş dostdan biri” [10], “Bıg” [10; 13], “Müdircan” [10; 14] və s. kimi hekayələri mühüm yer tutur. T.Qaffarovun hekayələrinin qəhrəmanları cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrindən seçilmiş, üzərində böyük ümumiləşdirilmə aparılmış insanlardır.

Yazıçının satirik məzmunlu maraqlı əsərlərindən biri “Bıg” [10; 13] hekayəsidir. Məlumdur ki, bıg kişiyyə xas olan xarici əlamətlərdəndir. Adi bıg əhvalatı ilə yazıçı cəmiyyətdə mövcud olan bir sıra yaltaq ünsürlərin iç üzünü açmış, onların simasızlığını göstərmişdir. Hekayənin baş qəhrəmanı və tənqid hədəfi həmişə öz şəvə bıqları ilə öyünən və qürurla gəzən Səftərquludur. Müəllif Səftərqulunun bıqlarını qırxdırması səhnəsini təsvir etməklə, bıqsız təzə rəisin qarşısında özünü bıqlı təsəvvür etməkdən qorxan, öz kişiliyini vəzifə hərisliyindən aşağı sayan bir yaltaq surəti yaratmışdır. Səftərqulunun: “Görmürsünüz təzə rəisimiz bıqsızdır. Mən necə bıg qoyum!” [10, s.195; 13] – sözləri onun şəxsiyyətinin çürüklüyünü açan bir vasitə kimi diqqəti cəlb edir.

“Zəlil” [11] hekayəsində yazıçı Evlər İdarəsinin rəisi Kələntər Pirquliyev surəti ilə vəzifəsinə vicdanla yerinə yetirməyə çalışsa da, Əmirxanov kimi yuxarı çinli məmurların əlində oyuncağa çevrilən bir surət yaratmışdır. Kələntər Pirquliyev qanunun aliliyini əsas götürərək rəhbərlik etdiyi idarənin gözətçisi Səfəralını qeyri-qanuni təqaüdə çıxartmaq istəmir. Lakin nazir müavini Əmirxanovun ona vurduğu telefon zəngi ilə vəziyyət dəyişir. Məlum olur ki, Səfəralı “arxalı” imiş. Əmirxanovdan qorxan Kələntər Pirquliyev cinayətə yol verərək Səfəralıya vaxtından tez arayış verir. Əsərin süjetini məqsədinə uyğun inkişaf etdirən yazıçı hekayədə ədalətin təntənəsini də əks etdirməyi unutmamışdır. Təsədüfən Bakıdan Rayon Sosial Təminat Şöbəsinə yoxlama gəlir. Yoxlama komissiyasının tərkibində nazir müavini vəzifəsindən uzaqlaşdırılıb aşağı vəzifəyə keçirilmiş Əmirxanov da var. Kələntər Pirquliyevi yenidən yağlı tikə kimi udmaq üçün Əmirxanovun əlinə yaxşı fürsət düşmüşdür. O, mehmanxanada olarkən Kələntəri yanına çağırır köhnə arayış məsələsini ona xatırladır və onu cinayət işlətməsində təqsirləndirib rüşvət tələb edir. Yazıçı hekayədə təsvir etdiyi bu iki obrazın dialoqu ilə mühitin ictimai reallıqlarını oxucusuna aydın çatdırma bilmişdir. Dialoqun bir tərəfində rüşvətxor, digər tərəfində qorxaqlığı ucbatından cinayətə yol verərək tir-tir əsən bir məmur durur. Pirquliyev Əmirxanovun ondan tələb etdiyi beş yüz manatı rüşvət kimi verir. Əsərin sonunda müəllif rüşvətxoru cəzalandırır. Yazıçı Əmirxanovun düşdüyü son vəziyyəti zəlil adlandırır.

Yazıçının “Müdircan” [10; 14] adlı kiçikhəcmli hekayəsində yaltaqlıq eybəcər etik keyfiyyət kimi tənqid edilir. Hekayə birinci şəxsin dili ilə nəql edilir. Müəllif yaltaq Heydərqulu surəti ilə oxucularını tanış edir. Məlum olur ki, “müdircan” ifadəsi vaxtilə Heydərqulu şəhər xəstəxanasında təsərrüfat müdiri işləyərkən hər kəlməbaşı müdirə etdiyi müraciətdir. Yazıçı Heydərqulunun yaltaq simasını oxucularına daha aydın təqdim etmək üçün hamam sərgüzəştini təsvir etmişdir. Hekayədən nümunə kimi verdiyimiz parça təkcə Heydərquluya deyil, bütün müdirələrə yaltaqlananlara aiddir:

“O, iri gövdəsinə yaraşmayan tərzdə yaylandı, lap qadın kimi əzilib-büzüldü, üzünü gülüş və təbəsümlə bəzədi və yağlı dilini işə saldı:

- Müdircan, gördüm hamama gəlirsiniz, yağış da bərkiyir, ona görə taksi gətirdim ki, hamamdan çıxanda islanmayasınız” [10, s.185; 14].

Lakin Heydərqulunun müdircanlığı daimi deyil. Onun qarşısında ikiqat olduğu müdir artıq müdir vəzifəsində işləmir. Heydərqulu da artıq ona münasibətini dəyişib, onu saymır. Yazıçı bu reallığı hekayədə avtobusda gələn müdirin dili ilə aşağıdakı kimi oxucusuna çatdırır: “İndi, qardaş, həmin tip beş-beşdən qabaqda oturub, yüz kilometrlik yolu mən ayaq üstə gəlirəm, heç yerini də mənə təklif etmir. Deməli, o əclaf o zaman müdir olduğum üçün mənə hörmət edirdi. İndi isə mənə hörmət etmək lazım deyil, çünki mən müdir deyiləm” [10, s.186; 14].

Yazıçının ən maraqlı satirik məzmunlu hekayələrindən biri “Qapaz” [10; 12] adlanır. Hekayənin baş qəhrəmanı Həsən Eşqi adlı bir ziyalıdır. Əsəri oxuduqca oxucuya elə gələ bilər ki, müəllif bu surəti mənfə planda işləyib. Həsən Eşqi yaradıcı ziyalıdır. Bədii yaradıcılıqla məşğul olur. Ancaq onun yazdıqları çevrəsində olan adamlar tərəfindən qiymətləndirilmir. Məktəb direktoru hər gün onu danlayır, qabiliyyətsizlikdə, bacarıqsızlıqda günahlandırır. Həsən Eşqinin məişət şəraitini təsvir etməklə müəllif, fikrimizcə, yaşadığı mühitin çatışmazlıqlarını nəzərimizə çatdırır: “Ürəyi yanırı. Stəkanı su kranının altına tutdu. Tərs kimi su gəlmədi. Əh, səni lənətə gələsən! – deyə lap özündən çıxdı. - Di gəl, bu xarabada adam kimi yaşa, yarat. Allahın suyu da quruyub. Hamısı özbaşnalıqdan irəli gəlir” [10, s.178; 12].

Bu sətirələr hekayə müəllifinin yaşadığı siyasi mühitə açıq etirazı kimi səslənir. Yazıçı əsərdə Həsən Eşqinin dili ilə: “Su yox, qaz yox, işıq yox...” [10, s.178; 12], – fikri ilə həyat həqiqətlərini oxucuya çatdırır.

Həsən Eşqi müəllifin qələmində “mənfə”, “demaqoq” kimi təsvir edilib. O, gördüyü haqsızlıqlara dözmür, yuxarılara imzalı-imzasız şikayət məktubları yazır. Yoxlama komissiyasının fikirləri ilə də yazıçı kinayəli şəkildə siyasi quruluşun ədalətsizliyinə qarşı çıxır: “Qulaq as deyim. -Komissiyanın sədri təmkinlə danışmağa başladı:

- O düz deyil ki, haqq, ədalət tapdanır, sənə zülm edirlər. O düz deyil ki, rayon başsız qalıb, hamı öz kabinetindədir. Camaatın qayğısına qalan yoxdur” [10, s.179; 12].

Əsərin sonunda döyüş meydanında tək qalıb, mübarizəsi üçün təəssüf hissi keçirərək başına qapaz salan Həsən Eşqinin düşdüyü vəziyyətə oxucu kədərlənməyə bilmir.

70-ci illərdən “Səbuhi”nin fəal üzvlərindən olmuş Telman Həmidlinin satirik hekayələrinin mərkəzində dayanan surətlər yazıçının tanıdığı, gündəlik həyatda rastlaşdığı insanlar, yaxud müşahidə etdiyi həyat həqiqətləridir. Yazıçının “Poçt qutusu” [15], “Zəkat” [15], “İmport” [15] adlı hekayələri bu qəbildəndir.

“Poçt qutusu” [15] hekayəsində yazıçı Şəki ictimai həyatı üçün səciyyəvi olan bir əhvalatı təsvir etmişdir. Hekayənin adı bizə ilk baxışdan Mirzə Cəlilin “Poçt qutusu”nu xatırladır. Əsərin məzmunu ilə tanış olduqda oxucu görür ki, yazıçı “Novruzəli” əhvalatını yeni, daha həyatı bir süjetlə əvəz etmişdir. Hekayədə poçtxanalarda olan yarıtmaz fəaliyyətdən, poçt idarə rəislərinin rüsvət yolu ilə “fəaliyyətləri”ni işıqlandıran məqalələri qəzet redaksiyalarına çatdırmaq cəhdlərindən danışılır. Əsərdə poçt şöbəsinin yeni rəisi ilə müxbir arasında gedən söhbətlə müəllif məqsədini, əsərin ideyasını oxucunun nəzərinə dolğun çatdırmaqla bilir: “Küçədə poçt şöbəsinin təzə rəisi ilə rastlaşdım. Xoşbəşdən sonra dedi:

- Dost, olmaya qələminiz kəsərdən düşüb. İmzanıza daha rast gəlmirik. Bax, götürək elə rəhbərlik etdiyim poçt şöbəsinə. Heç bilirsiniz qəzetə yazılmalı nə qədər yaxşı işlərimiz var” [15, s.147]. Hekayənin giriş hissəsindən gətirdiyimiz bu nümunədə müəllif nəzərimizə işdə formal əlaməti əsas götürərək, özünü təbliğ yolu ilə gedən bir tipin xüsusiyyətini çatdırır. Hekayənin sonunda müəllif mənfə tipin dilindən verdiyi: “- Bağışla dost! Sən demə, məktub saldıgım poçt qutusunun qıfılı xarab imiş. İndicə zorla açdıq. Məktubum da buradadır” [15, s.148], – sözləri ilə müəllif poçt idarələrində xalqa göstərilən yarıtmaz xidməti vurğulamışdır.

“Zəkat” [15] adlı hekayəsində T.Həmidli dini mövhumatı yayan yalançı din xadimlərini tənqid etmişdir. Hekayədə göstərilir ki, Vardanlı kəndindəki pirdə bir "şeyx" peyda olub camaatı aldadır. Rayon qəzetinin redaktorunun tapşırığı ilə qəzetin müxbiri həmin kənddə olub, "Şeyx" in əməllərini əks etdirən bir felyeton yazır və felyeton “Nuxa fəhləsi” qəzetinin səhifələrində dərc olunur. Aradan bir müddət keçir. “Şeyx”dən xəbər-ətər gəlmir. Redaktor müxbiri yenidən Vardanlı kəndinə göndərir ki, gedib “şeyx” in əhvalı ilə tanış olsun. Müxbir qorxu və təlaş içərisində kəndə gedir. Lakin hər şey onun gözlədiyinin əksinə olur. O, Vardanlı pirinə çatanda gözlərinə inanmır. Görür orada o qədər adam var ki, iynə atsan yerə düşməz. “Şeyx” müxbiri gülərüzlə qarşılayıb deyir:

- Xoş gördük, müxbir qardaş. Həmişə sən gələsən. Müxbirin şəninə qonaqlıq təşkil edib onu təəccübləndirəndə şeyx deyir: “Bilirsən, müxbir qardaş. Biz dindarlar arasında belə bir adət var. Gərək qazancımızın bir hissəsini zəkat çıxaraq ki, qalanı bizə halal olsun. Felyeton qəzetdə çıxmamışdan qabaq mənə 5-10 adam tanıyırdı. Sən mənə məşhəri-cahan elədin. Yanıma ziyarətə gələnlərin sayı hesabı yoxdur. Qazancım da niyə gizlədim birə-on qat artıb. Bu qonaqlığı sənə zəkat çıxmışam. Quru maaşa baxan adamsan. Ye, halal xoşun olsun” [15, s.155].

Hekayədən nümunə gətirdiyimiz bu qısa parçada XX əsrin II yarısında mövhumatçılığın Şəkidə və çevrəsində hansı səviyyədə olduğu nəzərimizə çatdırılır. “İmport” [15] adlı yumoristik hekayəsində T.Həmidli ticarət işçilərinin fırıldaq yolu ilə xalqı aldatmaq cəhdlərini çox maraqlı bir süjet xətti ilə açıqlamışdır. Şəhərin mağazalarından birində çalışan Məmişin mağazasının anbarında satılmamış duz və soda qalaqlanıb qalmışdır. Anbarın tavanından yağın yağış duzu və sodanı istifadəyə yararsız hala salmışdır. Məmiş bikiyə halda satılmamış malın xiffətini çəkdiyi zaman mağazaya gələn müfəttişin “ağıllı” məsləhətləri onun karına gəlir. Müfəttiş Məmişdən rüşvət aldıqdan sonra ona tapşırır ki, qalan malı “defisit” mal kimi qələmə versin və “import” mal olduğunu söyləsin. Mirzə Fətəli Axundzadənin Molla İbrahimxəlil oyunlarını Məmiş nuxalılarının başına duz və soda ilə açır. O, mağazaya gəlib duz soruşan qadına duzu iki kiloqram verməkdən imtina edib, duzun həm az, həm də “import” olduğunu söyləməklə onun iştahasını artırır. Avam qadın nə qədər yalvarırsa Məmiş ona bir kiloqramdan artıq duz vermir və bildirir ki, guya yarım saatdan sonra gəlsə, bir kiloqram da verə bilər. Beləliklə, Məmişin anbarda qalaqlanaraq daşlaşıb qalmış duzu “import” adı ilə bal kimi satılır. Mağazaya gələn müştərilər nə qədər yalvarsalar da, bu “import” maldan bir kiloqramdan artıq ala bilmirlər. Yazıçı avam qadının düşdüyü vəziyyətə möhtəkirin özündə belə təəssüf hissi yaradır: “İmport” sözünü eşidən kimi müştərinin gözü parıldadı. Üzünə mülayim bir ifadə çökdü. Yalvarmağa başladı:

- Qardaş, sizdən çox xahiş edirəm, əgər mümkünsə mənə bir kilo da artıq verin..

Düzü, ona yazığım gəldi. İstədim piştaxtanın altındakı duz parçalarının ən irisini götürüb verim ona. Lakin müfəttişin tapşırığı yadıma düşdü” [15, s.23].

Müəllif alıcı qadının yalvarışına qarşı Məmişin:

“- Yox bacı, olmaz. Məni xataya salırsan” [15, s.23], – sözləri ilə möhtəkirin şirnikləndirici iç üzünü çox məharətlə açmışdır. Təkcə sadə vətəndaşlar deyil, yuxarı çimli milis əməkdaşı da Məmişin “duz əməliyyatı”nın qurbanı olur. “Duz əməliyyatı”nı məharətlə həyata keçirən Məmiş “soda əməliyyatı”na başlayır. Hekayənin sonluğunda verilmiş aşağıdakı qeydlər oxucuda belə bir yəqinlik yaradır ki, möhtəkirin “soda əməliyyatı” da uğurla keçəcək: “Bir azdan “importnu” duzu satıb tamam qurtardım. Lakin müştərilər yenə də əl çəkmirdilər, “importnu” duz almağa gələnlərin ardı-arası kəsilmirdi. Axırda dilxor olub belə bir elan yazıb mağazanın girəcəyindən asdım: “importnu” duz qurtarıb, sabah “importnu” soda olacaq” [15, s.24].

Nəticə. Qısa təhlildən gördüyünüz kimi, siyasi rejimin yasaq və qadağalarına baxmayaraq, ədəbi mühitin təmsilçiləri olan istedadlı qələm sahibləri satirik tənqiddən qaçmayaraq əsərlərində dövrün çatışmazlıqlarını realistsinə əks etdirmişlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov L. Miniatürlər: "İstək", "Qiymətlər və sifətlər", "Narahat adam". Şəki, "Şəki fəhləsi" qəzeti, 1973, 24 noyabr.
2. Həsənov L. Müdir müavini: hekayə. Nuxa, "Nuxa fəhləsi" qəzeti, 1959, 18-21 yanvar.
3. Həsənov L. Xahiş: hekayə. Şəki, "Şəki fəhləsi" qəzeti, 1971, 27 fevral.
4. Süleymanlı M. Cəzalandılar: hekayə (əlyazması).
5. Süleymanlı M. Direktor Daşdəmirov: hekayə (əlyazması).
6. Süleymanlı M. Yarımçıq Həmid: felyeton. Bakı, "Kirpi", 1956, № 16.
7. Məmmədov Ə. (Şayan). Çəhrayı eynəkdən baxma həyata: şeirlər, hekayələr və məqalələr (tərtib edən Adışirinov K.F.). Bakı, "Elm və təhsil", 2016.
8. Adışirinov K. XX əsr Şəki ədəbi-mədəni mühiti: monoqrafiya. Bakı, "Elm və təhsil", 2015.
9. Ələşrəf Şayan: Möhtərəm xalanın təbrikləri, hekayə. Şəki, "Şəki fəhləsi" qəzeti, 1970, 11-13 avqust.
10. Qaffarov T. Gözümün işığı, dilimin sözü: şeirlər, hekayələr, dram əsərləri və məqalələr (tərtib edən Adışirinov K.F.). Bakı, "Elm və təhsil", 2016.
11. Qaffarov T. Zəlil: hekayə. Şəki, "Şəki fəhləsi" qəzeti, 1973, 3-6-8 mart.
12. Qaffarov T. Qapaz: hekayə. Şəki, "Şəki fəhləsi" qəzeti, 1973, 1-3 fevral.
13. Qaffarov T. Bığ: hekayə. Şəki, "Şəki fəhləsi" qəzeti, 1970, 25 iyul.
14. Qaffarov T. Müdircan: hekayə. Şəki, "Şəki fəhləsi" qəzeti, 1970, 26 may.
15. Həmidli T. Seçilmiş əsərləri: II cild. Mingəçevir, Mingəçevir Poliqrafiya Müəssisəsi, 2007.